

УДК 811.161.2'38

DOI 10.24919/2411-4758.2017.109948

Христина ПЕТРИНА

аспірант кафедри загального та германського мовознавства,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаника», (Україна, Івано-Франківськ,) khrystynapetryna@gmail.com
orcid.org/0000-0001-8423-0070

ЛІНГВОКОГНІТИВНА ПРОЕКЦІЯ АЛЮЗІЙНОЇ ІРОНІЇ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено дослідженню алюзії як мовного засобу реалізації іронії у текстах українського модерного художнього дискурсу. Здійснено спробу кваліфікувати алюзійну іронію як самостійне лінгвістичне явище, визначено спільні й відмінні кваліфікаційні ознаки алюзійної іронії й власне іронії. Схарактеризовано формальні й смислові механізми творення іронічного ефекту на тлі інтертекстового простору. Проаналізовано вплив алюзійності на ілюкутивну силу художнього тексту й систему засобів творення образності.

Ключові слова: алюзія, алюзійна іронія, іронічний ефект, текст, смисл.

Лит.10.

Кристина ПЕТРИНА

аспірант кафедри общего и германского языкознания,
ГВУЗ «Прикарпатский национальный университет имени
Василия Стефаника», (Украина, Ивано-Франковск),
khrystynapetryna@gmail.com

ЛИНГВОКОГНИТИВНАЯ ПРОЕКЦИЯ АЛЛЮЗИВНОЙ ИРОНИИ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ УКРАИНСКОГО СОВРЕМЕННОГО ДИСКУРСА

Статья посвящена исследованию аллюзий как языкового средства реализации иронии в текстах украинского современного художественного дискурса. Осуществлена попытка квалифицировать аллюзивную иронию как самостоятельное лингвистическое явление, определены общие и отличные квалификационные признаки аллюзивной иронии и собственно иронии.

Охарактеризованы формальные и смысловые механизмы создания иронического эффекта на фоне аллюзивного пространства. Проанализировано влияние аллюзивности на иллюкутивную силу художественного текста и систему средств создания образности.

Ключевые слова: аллюзия, интертекстуальная ирония, ироничный эффект, текст, смысл.

Лит. 10.

Постановка проблеми. Сучасна парадигма лінгвістичних досліджень значною мірою зосереджує увагу на засобах і способах текстотворення. Прикметним у цьому плані є аналіз алюзійної іронії як механізму побудови текстуальної образності.

Аналіз досліджень. Вивченню іронії присвячені дослідження низки науковців, зокрема: Р. Семків, С. Походні, О. Калити, О. Дойчик, А. Кам'янець, Т. Некряч, О. Бабелюк, І. Лесик та інших.

Мета статті – проаналізувати спільні й відмінні кваліфікаційні ознаки алюзійної іронії й власне іронії та схарактеризувати формальні й смислові моделі творення іронічного ефекту на тлі алюзійного простору.

Виклад основного матеріалу. Інтертекстові включення за своєю лінгвокогнітивною суттю, поняттєво-смисловими парадигмами й асоціативними параметрами володіють доволі розлогим потенціалом образних варіацій і системою функційного навантаження у семантичній структурі твору. Такі вплетені в тканину художнього тексту елементи реалізуються на рівні алюзійного простору, нерідко з іронічним ефектом.

Енциклопедія «Українська мова» трактує іронію як різновид антифразису; троп, де з метою прихованого глузування або для легкого, добродушного жарту мовна одиниця з позитивно-стверджувальним (в широкому розумінні) значенням, конотацією або модальністю вживається з прямо протилежними характеристиками [8, 239].

О.М. Калита вбачає у іронії стилістичний прийом, що базується на одночасній реалізації двох значень слова – словникового та контекстного, які протиставлені один одному [2, 376].

Традиційно до ознак іронії зараховують імпліцитність, двоплановість, суперечність, кодованість й ефект комічного [2, 376-377]. Аналіз текстів українського модерного художнього дискурсу дозволив розширити означувані межі її параметрів й вичленувати таку ознаку як інтертекстовий характер, адже як зауважує Н.В. Кондратенко, для постмодерністського дискурсу характерне перенасичення алюзіями, образами, власними іменами, які набувають певних змін, що спричиняють іронічний або ігровий ефект [3, 192].

У нашому дослідженні пропонуємо диференціювати такі різновиди іронії як власне іронія й інтертекстуальна (алюзійна) іронія.

Алюзійну іронію кваліфікуємо як лінгвістичну категорію, семантично валентну, відкриту структуру інтертекстуального спрямування,

вибудовану на контрасті буквального й первинного значення інтертексту-теми; до її ознак зараховуємо прецедентний характер, наявність тексту-джерела, імпліцитність і двоплановість, протиріччя (див. табл. 1).

Таблиця 1

Різновид іронії	Імпліцитність/ Експліцитність	Двоплановість/ Протиріччя	Комізм/ трагічний комізм	Прецедентний характер	Текст-джерело
Чиста іронія	+	++	+	-	-
Алюзійна іронія	+	++	+	+	+

Розглянемо, приміром, текст *і тоді, коли на чортопільській ратуші вибило дванадцятку все почалось. З боку колишньої вулиці Сакраменток сунула грандіозна процесія перебранців...і от вони уже йдуть повз нас, сурмлячи в сурми й ріжки...їх ціле море в масках і з розмальованими фізіями. То були Святі з паперовими німбами, Гетьмани, Ченці...Лемент і гуркіт вони зчинили неймовірний... (Ю. Андрухович) .* Інтертекстова іронія активується шляхом поєднання *святі + паперовий німб* й на основі їх смислових антиномій. Контекст не дає можливості опустити взаємозв'язок компонентів *німб* і *паперовий*. Автор руйнує архетип святого принципом побудови алогічності значень *німб* – саяво, намальоване у формі круга навколо голови або над головою (на іконах, картинах релігійного змісту та ін.), як символ святості [СУМ, т. 5, 424]; *паперовий* – (прикм. до **папір**) виготовлений з паперу. Мабуть, не випадково матеріалом для *німба* обрано папір, *паперовість* постає як атрибутивний компонент цієї лексичної одиниці, що виконує оцінно-характеризувальну функцію. Навколоядерну частину номінації становить асоціативний шар як перехідний до образного [7]: *паперовий (нестійкість, гнучкість, зміна форми) + німб (святість) + святий (чистота, зв'язок з божественною силою)*.

Унаслідок такого зв'язку актуалізується новий смисл лексеми: *нетривала, непостійна святість*. Одягаючи на святого *німб* з паперу, автор наділяє його хиткістю віри та фальшивістю поглядів на пріоритетні цінності людини. В образі паперового *німба* реалізується конотація іронії над “праведністю”.

Згідно з позицією Б. Гейтім та І. Мейсона, інтерпретація іронічного смислу передбачає зіставлення висловленого твердження із загальноприйнятим уявленням. Значеннє неспівпадиння, смисловий дисонанс, що виникають при такому зіставленні, викликають іронічний ефект [10]. О.Б. Ярема вважає, що таке співвідношення передбачає різ-

ний ступінь змін мовної одиниці – від легкої деформації значення, до повного антонімічного чи пародійного ефекту; отже, іронічна алюзія зумовлює викривлення первинної смислової структури прецедентного тексту [9, 8].

Відтак, алюзійна іронія, як і власне іронія, пов'язана з явищем мовної номінації, згідно з якою іронія може бути результатом вторинної okazіональної номінації алюзій. Її основою постає семантична двоплановість, створена узуальними значеннями й okazіональними асоціативними смислами.

Розглянемо текст *Алкоголік – чи не єдина істота, яка може по-справжньому опікуватися запійним пияком у запої, тобто вчасно діставати пійло, керувати мандрами тіла запійного пияка, щоб воно не потрапило у розставлені суспільством пастки, одним словом, – бути біля нього. Це своєрідна версія Дон Кіхота і Санчо Панси, Дон Жуана і Ляпорелло, Хлестакова і Осипа. Придуркуватий романтик і мудрагель-слуга* (В. Неборак). Іронія виникає як результат взаємодії алюзій та контексту (контекстуальних елементів – KE): *Іронія* = *Алюзія* + *Контекст* (KE_1, KE_2, KE_n). Кожен із KE, вступаючи у зв'язки із алюзійними включеннями, не лише доповнює їх семантично, але й змінює смислове навантаження. Така позиція знаходить своє підтвердження у судженнях О.М. Калити, де в системі іронічного смислу диференційовано його конотативний і контекстний компоненти [2, 377]. У межах контексту в образно-символічному вираженні алюзійнні імена набувають негативних показників, нашаровуючи сему 'п'яниця'. Автор ніби зумисно опускає утверджене позитивне значення імен, ставлячи їх в один ряд з лексемою *алкоголік*. З одного боку, алюзійнні імена, створюючи вертикальний контекст, збагачують художній твір, з другого, – у зниженому вигляді [1, 105], шляхом семантичних трансформацій переходять у сферу комічного. Їхня іронічна домінанта організовує смислову структуру тексту, виступає особливою художньою формою авторської оцінної позиції й відбиває специфіку його ідіостилю загалом.

Отже, у складних формах іронії словам приписуються не протилежні значення, а ціла гама іронічних okazіональних смислів, що виникають у свідомості читача внаслідок кореляції слів із текстовою ситуацією [6, 7]. Адже, як зазначає В.І. Кононенко, слово живе не в системі, а в тексті, де воно включається в мережу взаємопов'язаних засобів вираження почуттів і думок [4, 31]. Відтак, перебуваючи у взаємозв'язках із елементами контекстного середовища, алюзії реалізують функцію іронії через своєрідні моделі, зокрема:

- лексична субституція, де один із первинних елементів алюзії у межах контексту замінено іншим (вторинним) із комічним ефектом ;
- розширення алюзійного змісту додатковим компонентом, приміром: алюзія/ алюзійне ім'я + прикметник /займенник тощо;
- залучення авторських коментарів до рівня алюзійного повідомлення.

Скажімо, обігрування алюзії на відомий вислів Тараса Бульби *Я тебе породив, я тебе і вб'ю!* передано в тексті *Я тебе породила – я тебе і придушу* (Г. Вдовиченко). Іронічна проекція алюзії відбувається внаслідок лексичної субституції предиката *вбивати* предикатом *придушити*. Ключова одиниця *придушити*, яка уже сама по собі відбиває комізм й функціонує нерідко у жартівливому значенні (призупинити, 'заспокоїти', дати прочухана), власне, й формує іронічний тон текстового фрагмента, впливає на його мовно-стилістичний ефект, відтворюючи розмовний характер мовлення [5, 69.]

Смислове розширення алюзійного імені через іронію знаходимо у тексті *Там просто на дорозі білою фарбою намальовано велетенське сердечко і в ньому жовтими буквами якийсь ромео втулив: "Сладкая, я люблю тебя!!!"* (І. Карпа). Ефект іронічного активується за рахунок залучення неозначеного займенника *якийсь*, що нівелює індивідуальність героя, тим самим передає його комічну незначущість. Відомо, що Ромео – один з головних героїв п'єси Шекспіра, син глави сім'ї Монтеккі, закоханий, юний, щирий, відданий, запальний юнак. Характеризувальні семи іменної алюзії в тексті-джерелі '*юність*', '*закоханість*', '*щирість*', '*палкість*', '*впертість*', '*запал*' асоціюються зі святковою піднесеністю. У тексті-реципієнті ключовий вислів "*Сладкая, я люблю тебя!!!*" (асоціати: *буденність*, *несерйозність*, *дріб'язковість*) розвінчує велич первинного образу Ромео. Реалізації цього задуму сприяє російськомовний контекст. Спостерігаємо перерозподіл семантичного значення алюзії: *ромео – це фальш і несерйозність почуттів*, над чим власне й іронізує автор.

Реалізацію іронії внаслідок залучення алюзії з авторським коментарем передано в тексті *Вчора по телебаченню показали Феміду із зав'язаними очима. Все знали давні греки, і про нашу прокуратуру теж* (Л. Костенко). Коментуючи алюзію на вірування греків, автор вдається до комічного зображення дійсності, критикує й висміює її коментарем: *Все знали давні греки, і про нашу прокуратуру теж*.

Важливою ознакою українського модерного художнього дискурсу є освоєння дійсності в усій її повноті без будь-яких меж, осмислення раніше епатажного, табуованого, закритого, потворного, неприємного

у людині та її оточенні, а, тому, окрему нішу в його іронічно-комічній парадигмі творить антикалістська іронія (термін антикалізм науковці використовують на позначення тенденції заміни м'яких естетичних цінностей (прекрасне, елегантне) жорстокими (шокуюче, грубе, гротескне, саркастичне, агресивне)).

Проаналізуємо текст *Ідеш на людські голоси – і вреши, знаходиши усіх – і продавця риби, і голоногу кралю в халаті, і ще двох-трьох небачених раніше дуболомів з тутешнього персоналу. Сидять курять, п'ють пиво, до речі, з кухлів, мають для різноманітності й носату пляшку білої. Сім'я обіда коло хати* (Ю. Андрухович). Вдаючись до трансформованої цитати *сім'я обіда коло хати*, автор вибудовує алюзію на поезію Т. Шевченка “Садок вишневий коло хати”.

Порівняємо, зокрема: *Садок вишневий коло хати, / Хруці над вишнями гудуть, / Плугатарі з плугами йдуть, / Співають, ідучи дівчата, / А матері вечерять ждуть. / Сім'я вечерея коло хати, / Вечірня зіронька встас. / Донька вечерять подає, / А мати хоче научати, / Так соловейко не дає.* (Т. Шевченко). Семантично узгоджене тло Шевченкового тексту, інтимізацію, експресію та колорит художньої дійсності досягнуто через словосполучки *садок вишневий, хруці гудуть, співають дівчата, матері вечерять ждуть*. Текст передає мотив ідилії, дружності, єдності, спокою й гармонії сім'ї, чуттєвість та емоційність якої посилюються словами-символами *соловейко* (краса, добро, кохання, доля, співучість, любов), *вечірня зіронька* (тепло, відпочинок, спокій, світло, чистота). Натомість Ю. Андрухович репрезентує протилежну за смисловим наповненням мовну дійсність. Автор досягає буденного ефекту через залучення “осучаснених” персонажів – це *і продавці риби, і голонога краля, і два-три дуболоми з тутешнього контингенту*. Це вже не образ сім'ї, проте наявний спільний семантичний компонент, що їх об'єднує, – концепт ЄДНІСТЬ (відтворений на рівні різних смислових парадигм).

Семантичне поле концепту у творі Т. Шевченка актуалізоване позначенням сімейної вечері, що приходить з першою зіркою, а в Ю. Андруховича зосереджується в поняттєвих межах лексем *пити, курити* та висловів *кухлі пива, пляшка білої*. Роздумуючи над людськими ціннісними орієнтирами, Ю.Андрухович іронічно підсумовує: *Сім'я обіда коло хати*, вказуючи на переорієнтацію пріоритетів, які творять мовну картину руйнації духовних цінностей, позбавляють текст етнокультурного змісту загалом, що і бачиться як проєкція іронічної алюзії на тлі антикалізму.

Іронічне переосмислення праці жінки та материнської любові передано в тексті (1) *Втомилася, не спочивать вона ходить на курси фітнесу*

(І. Карпа). З одного боку, спостерігаємо алюзію на поезію Т. Шевченка, а з другого, – актуалізацію алогічно-антонімічного смислу до його тексту. Порівнюємо: (2) *На паниціні пшеницю жала, / Втомилася; не спочивать пішла в снопи, /пошкандибала Івана сина годувать*. Висловлення *не спочивать вона ходить на курси фітнесу*, активуючи у свідомості реципієнта певну очікувану ситуацію, контрастує з когнітивним середовищем вислову *не спочивать пішла в снопи... Івана сина годувать*, що спричинює нові кореляції й поза традиційні смисли. Якщо у фрагменті (2) передано возвеличення любові матері та її втомливу працю, вербалізовану предикатом *пошкандибала* (кульгати від втоми), то – у висловленні (1) такі значеннєві парадигми відсутні. Натомість смислову організацію концепту ТЯЖКА ФІЗИЧНА ПРАЦЯ зосереджено в поняттєвих межах лексеми *фітнес*. У дорівнюванні процесу вижинання пшениці до фітнесу іронія досягає вищого драматизму та сарказму.

Смислові моделі цінностей у висловленнях

	Текст-реципієнт (вислів 1)	Текст-джерело (вислів 2)
Моделі експлікації значення Цінностей	1) <i>фітнес, фізичні навантаження, розвага, час</i>	1) <i>важка праця, працьовитість, покірність, материнська любов, жертовність, відданість, витривалість</i>

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Приходимо до висновку, що інтертекстуальна іронія – це складне смислове утворення, вибудоване на значеннєвому дисонансі в межах контексту; концептуальна проекція двох різних ментальних просторів, де перший вхідний простір закорінений в іронічному висловленні, а другий має в основі реальне когнітивне значення [1, 106].

Діапазон модерної іронії коливається від позитивної до різко негативної й навіть саркастичної мовної дійсності, дає за наявності алюзійного простору схарактеризувати систему засобів творення текстуальної образності й відбиває ідіостиль автора загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дойчик О.Я. Алюзії як засіб вираження іронії в ідіостилі Джуліана Барнса: лінгвокогнітивний аналіз [Електронний ресурс] /О.Я. Дойчик. – Режим доступу: <http://personal.pu.if.ua/depart/oksana.doichyk/resource/file>.

2. Калита О. М. Способи вербальної репрезентації іронічної позиції автора в тексті / О.М. Калита // Українська філологія: Теоретичні та методичні аспекти вивчення: Збірник праць науково-практичних читань до 80-річчя Г. Р. Передрій. – Черкаси: Брама – Україна, 2005. – С. 375 – 381.

1. Кондратенко Н.В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу: [монографія] / Н.В. Кондратенко; за ред. К.Г. Городенської – К.: Вид. дім Д. Бураго, 2012 – 328 с.

2. Кононенко В. І. Тексти образ: [монографія] / В.І.Кононенко. – К.; Івано-Франківськ: В-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2014. – 192 с.

3. Кононенко В.І. Еквівалентність стійких висловів у лінгвокогнітивному вимірі // Етнос і культура. Часопис Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника: [голов.ред. кол. В.І. Кононенко]. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В.Стефаника, 2015-2016. – № 12-13. – 181 с.

4. Походня С.И. Языковые виды и средства реализации иронии : [монография] / С.И. Походня ; [отв. ред. Ю.А. Жлуктенко]. – К. : Наукова думка, 1989. – 128 с.

5. Сайт журналу «Рідне слово в етнокультурному вимірі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ddpu.drohobych.net/native_word/.

6. «Українська мова». Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007. – 856 с.: іл.

7. Ярема О. Б. Аллюзія в текстах британської художньої літератури: лінгво-статистичний аспект (на матеріалі творів модерністів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / О. Б. Ярема. – Запоріжжя, 2016. – 16 с.

8. Hatim B., Mason I. Discourse and the Translator / B. Hatim, I. Mason // – L. and N.Y.: Longman, 1990. – P.258.

Словники

СУМ – Словник української мови / голов. редкол. І. К. Білодід. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. –Т 4,5

REFERENCES

1. Doichyk, O. (2012). Aliuzii yak zasib vyrazhennia ironii v idiostyli Dzhuliana Barnsa: lnhvokohnityvnyi analiz [Allusions as the textual means of irony representation in Julian Barn's Idiostyle: linguistic-cognitive analyses] Received from <http://personal.pu.if.ua/depart/oksana.doichyk/resource/file>

[in Ukrainian]

2. Kalyta, O. (2005) . Sposoby verbalnoi reprezentatsii ironichnoi pozytsii avtora v teksti [Ways of the verbal representation ironic author's position in the text]. *Українська філологія: Теоретичні та методичні аспекти вивчення: Збірник праць науково-практичних читань до 80-річчя Г. Р. Передрій [Ukrainian philology: Theoretical and methodological aspects of study: A collection of works of scientific and practical readings for the 80th anniversary of G. R. Peredyi]*. Cherkasy: Brahma - Ukraine [in Ukrainian]

3. Kondratenko, N. (2011). *Syntaksys ukrainskoho modernistskoho i postmodernistskoho khudozhnoho dyskursu [The Syntax of Ukrainian Postmodernistic and Modernistic Discourse]*. Kyiv.: Vyd-vo Dim D. Buraho. [in Ukrainian]
 4. Kononenko, V.I. (2014). *Teksti obraz: [Text and image]*. Kyiv.; Ivano-Frankivsk: V-vo Prykarp. nats. un-tu im. V. Stefanyka. [in Ukrainian]
 5. Kononenko, V.I. (2016). *Ekvivalentnist stiikykh vysloviv u linhvokohnitivnomu vymiri [Equivalence of set phrases in linguo-kognitive dimension]*, «Etnos i kultura» – «Ethnos and culture», 12-13, 63-75. [in Ukrainian]
 6. Pokhodnia, S. (1989). *Yazykovye vydy y sredstva realizatsyy yronyy [Language Types and Means of Realizing Irony]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]
 7. Sait zhurnalu «Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri» [«Native word in ethnocultural demension»]. Received from http://ddpu.drohobych.net/native_word/ [in Ukrainian]
 8. «Ukrainska mova». Entsyklopediia (2007) – «Ukrainian language». Encyclopedia. Kyiv: Vyd-vo «Ukr. entsykl.» im. M.P. Bazhana [in Ukrainian]
 9. Iarema, O. (2016). *Aliuziia v tekstakh brytanskoi khudozhnoi literatury: linhvo-statystychnyi aspekt (na materialy tvoriv modernistiv) – [Allusion in the texts of British fiction literature: linguistic and statistical aspects (on the material of modernists' works)]*. Manuscript. Zaporizhzhia. [in Ukrainian]
 10. Hatim, B. & Mason, I. (1990). *Discourse and the Translator*. London: Longman [in England]
- Slovyky**
SUM (1970). *Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. Kyiv: Nauk. dumka, v. 4,5. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2017 р.